

ETO: 801.1:800

CONFERENCE PAPER

A HELYESÍRÁS NYELVI ÉS TÁRSADALMI SZEREPE

ÁGOSTON MIHÁLY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. január 24.

A helyesírás az írásszabályok rendszere. Írásszabályokra minden írott nyelvnek szüksége van; írott nyelv ezek nélkül nem létezhet.

A magyar írásmódról szólva, írott anyanyelvünk legsajátabb ügyével foglalkozunk. (Hogy figyelmünk mostanában többszörösen is erre irányul, joggal tekintjük ezt az alkalmat anyanyelvünk ünnepének.) Úgy érzem, illő és célszerű szólnunk többek között a helyesírásnak az anyanyelvben és a társadalomban betöltött szerepéről. Ez a tétel látszólag közismert, de ha a magyar ortográfia magunk között elégtelen tekintélynek és gyakorlati megvalósulásának szemszögéből nézzük, fokozottan szükségesnek bizonyul a tétel néhány vonatkozásának megvilágítása. Elsősorban a helyesírás mibenlétére kellene kitérnünk, továbbá sajátos helyzetére a többnyelvű társadalomban.

A beszélt és az írott nyelv a magyar nyelvű kommunikációnak lényegében azonos jelrendszere: azonos a grammatikája, szókészlete, jelentés-tana, s lényegében azonos közösség használja mindkettőt.

A nyelvnek mint nyelvrendszernek a kommunikációs megvalósulása a két nyelvi formában mégis egymástól eltérő, jobbra ellentétes alaptényezők révén történik. Elsősorban ezért van az, hogy merőben más tudati hozzáállás alakult ki a nagyközönségben az egyik és a másik forma iránt.

A beszéd és írás elemi különbségét éppen a kettő egységéből kiindulva, tehát a belső párhuzam megvonásával rajzolhajtuk meg kézzelfoghatóbban.

Már elsajátításuk nem egy időben történik, nem is hasonló módon: a beszéd-készség előbb alakul ki, s szinte egészen ösztönösen, a nyelv tényleges használata közben, családi körben. Nem tanulással, hanem gyakorlati kommunikációval. Ezzel szemben az írásmódot jóval a beszéd-készség megalapozása után kezdjük tanulni, s általában intézményesen, a családi élettől, sőt szinte minden tényleges kommunikációs körülménytől elvontakoztatva. Méghozzá tudatos tanulással. Az írás gyakorlati alkalmazásával pedig eleve kevesebbet foglalkozunk, még az iskolában is.

Most pedig nézzük közelebbről a két anyanyelvi formát!

Az írás tartalmaz olyan elemeket is, melyeknek semmilyen hangos megfelelőjük nincs a beszédben; ilyen a nagy kezdőbetű, a kötőjel, a különírás, a számjegy és a betű kombinációja, továbbá a rövidítés, a nagybetűs szedés stb.

A gépi hangrögzítés előtti időkből egyedül az írás őrizte meg közvetlenül a korábbi nyelvéllapot valamilyen vetületét. Sőt még ma is elsősorban az írás viszi tovább gondolatainkat a jövőbe. Több évre, több évszázadra. – De nemcsak fontos az írás, hanem a beszédhez hasonlóan elsődleges is. Elsődleges nyelvi forma: több szerepét nem veheti át a beszéd. (Noha történetileg a beszéd megelőzte elterjedését; s a beszéd minden élő nyelvben meglevő rendszer, míg írásrendszere számos nyelvnek nincsen.)

A beszéd és az írás egyaránt lineáris, azaz a szintaktikai bokorszerkezetek csak lineárisan jelentkezhetnek a szövegben – kivéve egyes plakátokat. És mindkettő egyirányú. De a beszéd egyirányúsága kizárólag az időben érvényesül; az írásé kizárólag a térben, mégpedig balról jobbra vagy jobbról balra, illetve föntről lefelé.

A beszédben kölcsönhatásban állnak és alakulnak a fonémák; az írásban írásjegy-kölcsönhatás nincsen. – A beszéd anyagi alapja a levegő, valamint a hangképző szervek és a fül; az írásé az írószer, az írófelület és a szem.

A spontánul tanult anyanyelvi beszéd szabályrendszere elsősorban szájhagyományként terjed; az írásé mindig tudatosan válik készséggé, és az írás általában írott szabályrendszer alapján él és fejlődik. A beszéd függetlenül a látási viszonyoktól és attól, hogy a kéz szabad-e vagy munkát végez, illetve foglalt; az íráshoz a kéznek szabadnak kell lennie, az írónak és olvasónak látnia kell a szöveget. De amíg a beszédhez a partnerek együttléte szükséges, tehát helyhez van kötve a kommunikáció, és rögzítő műszer segítségével nélkül csak egyszeri, az írás végzője és a partner általában nincsen együtt a kommunikáció folyamán, és az olvasás általában számtalanszor megismételhető, és nincs helyhez kötve. Továbbá az írás magában rendszerint szállítható, átmásolható és ma már korlátlan számban sokszorozható.

Ehhez a részletes összevetéshez még hozzátehetjük, hogy a főntebb már említett közös alaptényezők mellett (mint amilyen a grammatika, jelentéstan stb.) mégis valamennyire más és más a beszéd és az írás szóképlete, mondatfűzési stílusa, és másak a nyelvi megnyilatkozások műfajai a két formában.

Beszéd és írás összetartoznak, bár mint láttuk, formai alapelemeik merőben különböznek, és kommunikatív lehetőségeik lényegesen eltérnek egymástól. Az ejtésmód és az írásmód külön-külön rendszert alkot, s ezek részben megfelelnek egymásnak, részben kiegészítik egymást. A megfelelőeket persze gyakran ellentmondások választják szét. Pl. hosszú hangot jelölünk, de rövidet ejtünk a *hallgat*, *többlet*, *visszfény* szavakban; vagy egyforma cs hangot ejtünk a *csokor*, *Csokonai*, *Cholnoky*, *Babits* szavakban, mégis egyikben kis c-, s-et írunk, a másikban nagy C-, s-et, illetve C-, h-t, sőt t-, s-et stb.

A nyelv forma és nem szubsztancia - tanította Ferdinand de Saussure a századfordulón. Mi ezt itt egy kissé megfordítva alkalmazhatjuk az írásmódra: az írott nyelv a mondanivaló formája, de az írásmód azon belül elválaszthatatlan hordozója a mondanivalónak. Ha tehát elhanyagoljuk vagy nem eléggé ismerjük az írásmódot, a mondanivalót esetleg meghamisíthatjuk vagy elsikkasztjuk. Az írásban ugyanis az írásmód szabályrendszere ad kifejező és leolvasható kódértéket ennek a formának, vagyis az írott nyelvi szövegnek.

Mert semmi esetre sem járulékos elem az írásmód, hanem alkalmazása révén nyelvi megtestesítője a mondanivalónak. Nem mellőzhető, mert már kifejezett nyelvi megnyilatkozásban nem választhatjuk külön a mondanivalót – ha csak föl nem cseréljük más nyelv írásmódjával, vagy matematikai, filozófiai, kémiai képlettel... de a jelölésmód és a jelölt szöveg egysége akkor is megmarad (noha a képlet számos másfajta olvasatot is lehetővé tesz).

Az írásmód tehát alapvető nyelvi előfeltétel a mondanivalóra vonatkozólag: annak formai vetülete, miként a beszélt nyelvben a hangzás vele járó egyéb akusztikai elemekkel együtt.

Külön figyelmet érdemel az írásmódnak a kiejtéssel való összefüggése. Helyesírási szabályaink egy része tisztán ortográfiai természetű: nem függ a beszéd hangzásától, és a beszéd hangzása sem függ ezektől az írásszabályoktól. A szabályok más része viszont teljesen a hangzó beszéden alapul: onnan ered, illetve arra akar visszahatni.

Tisztán ortográfiai természetű szabályt követ az *Október 23-a sugárít* megnevezésben a számjegyes írásmód, a nagy kezdőbetű és az utótag különírása. Ugyanilyen az (ibója) hangsor jelölésében a nagy vagy a kis kezdőbetű és az l, y alkalmazása.

Az írásszabályok második csoportjába tartoznak azok a szabályok, melyek szerint az üt ige fölszóltató módjában kettőzött *s*-sel írjuk az *üssük* hangsort, tovább a *vízet* szóban egy *t*-vel a tárgy ragját, a *tanít* szóban hosszú *í*-vel az *-ít* képzőt stb.

Az írásszabályoknak ezt a második csoportját a nyelvközösség adja meg a művelt beszélt nyelv mai használata alapján. Viszont a tisztán ortográfiai szabályokat a nyelvközösségnek kell elfogadnia. Ezek vitathatóbbak, önkényesebbek, noha szintén nyelvi természetűek, hiszen nyelvünk grammatikájával függnek össze.

Az írásmód az írott nyelvnek éppúgy elemi része, mint a beszédnek a kiejtés törvényszerűségei, melyek érthetővé teszik a hangzó nyelvet. És amilyen mértékben kifejlődött, sőt ma is fokozódik az írott nyelv szerepe a társadalmi életben (a termelés folyamatában, a tömegtájékoztatásban, a közigazgatásban, a közoktatásban, a művelődésben, minden emberi kapcsolatban), olyan mértékben növekedett meg, illetve fokozódik ma is a helyesírási készség szerepe a társadalomban – az írás és az olvasás oldaláról nézve egyaránt.

Csak egyetlen mozzanatot emelek ki. A törvények pontos ismerete, azaz pontos alkalmazása általános igénye minden közösségnek. Előfeltétele több van: egyik az, hogy a törvény szövege egyértelműen legyen megírva és

leírva; másik az, hogy olvasói ugyanazon szabályok alapján ismerjék az írott nyelvet s ezen belül az írásmódot is. Ha pl. mást jelent egy lehetséges hangsornak különböző írásmódja, akkor az esélyes írásmódbeli különbségnek, illetve a jelentéskülönbség kölcsönös ismerésének döntő szerepe lehet a törvény értelmezésében és alkalmazásában, emberek sorsának alakulásában a társadalmi lét bármely területén.

Többnyelvű területen a szabályzat és a helyesírási szótár általában nemcsak az írásmódra ad tanácsot, hanem sajátos jelentőséggel az ejtémódra is. (Homogén nyelvterületen is van ilyen szerepe, de ott kevesebb az ok arra, hogy az ejtémódra az írásképp hívja föl a figyelmet.)

Nálunk ugyanis kevésbé támaszkodhatunk a helyi köznyelvi kiejtésre – tehát a tévére, rádióra sem –, mert itt az élőbeszéd az anyanyelvi peremvidéknek és más nyelvekkel való együttélésnek a közegében formálódik. S ez a közeg (ez a társadalom) bizonyos mértékben – helyenként jobban vagy kevésbé – közömbösre oldja nyelvérzékünket a hangok tartamának sarkítottsága iránt, valamint a hangok színének skálája iránt. És ebben a helyzetben hasznos kalauzunk lehet az írott szó. Tudniillik az írást, mielőtt a nyilvánosság elé kerül, átnézzük, kijavítjuk tanári, lektori, korrektori tollal. Így az olvasó azt is megkapja többnyire, hogy hogyan kellene beszélnünk.

A kiejtésre is vonatkozó választ kap pl. azzal, hogy a *frissesség* szóban a második *s* is hosszú legyen, a *zsúri* szóban hosszú *í* hang, továbbá a lónak a *szügyét* nevezzük meg a köznyelvben, a *ventilátor* pedig ezentúl rövid *l*-lel ejtendő, mert egy *l*-lel írjuk. A *kikerics* nálunk is olyan sárga, mint Magyarországon, de mi *kikírics*-nek mondanánk, ha az új szabályzat nem segítene. A kissé affektált "entellektüel"-t viszont ezentúl nyugodtan írhatjuk és mondhatjuk *intellektuel*-nek (úgy, mint eddig). A *reszó* sem "resó" már; a "bandzsál" pedig, bár így szokta meg a fülünk, *bandzsa* alakúra rövidítendő a kiejtésben is. És így tovább.

E tekintetben a sajtó, a könyv (ha figyelmesen van lektorálva) a helyesírás révén olyan iskolája a társadalomnak, mely a beszélt köznyelvre is tanít.

De hol is tartunk mi az írásmóddal? Az anyanyelvi provincializmusnak leleplezője a szóhasználat is, de írásban talán leghamarább a helyesírás leplezi le.

A közelmúltban szép meghívót kaptam jeles intézetünk alkalmi ünnepségére. Az ízléssel kinyomtatott, díszes, kétnyelvű meghívó kétmondatos magyar szövegében öt markáns helyesírási hiba: a meghívó intézet neve két hibával szerepel kétszer is, ezenkívül az utcanév is rosszul van leírva. A nyár végén ahogy kezembe vettem az egyik magyar hetilap frissen kapott számát, kettőt lapozva nagybetűs cím tárult elém: "*Elvtársak, miért löttök az igazgatóra?*" A címben a *löttök* kettőzött *t*-vel van írva. Kiabáló íráshiba a teljes oldalnyi szélességű cím szövegében. Nem kell vadásznom az újabb és újabb íráshibákat: már a címekben szemet szúrnak íráskultúránk fokmérői. (Természetesen a "löttök" íráshibája nem igazi ortográfiai vétség: a helyi kiejtésből ered, tájnyelvi szóalak az én anyanyelvem-

ben is így szerepel. Miként az "affelé" is innen került a sajtóba, a helyi tájnyelvből.)

A helyesírás kezdettől fogva magára vállalta azt a társadalmi föladatot, hogy az egységes kiejtésnek is szabálykönyve legyen. Pontosabban: megvalósítandó egységes írásmód közvetítésével kívánt hatni a köznyelvi kiejtésre.

Az írásmód-ejtésmód relációja általában három fokozatú, melyben első és harmadik helyen a kiejtés áll. Más szóval: az írásmód rendszerének és szótárának alkotói a köznyelvet beszélő művelt réteg többségének ejtésszokásaiból vonják le az írásszabályt, melynek aztán az egységes írásmód megvalósításán kívül az a rendeltetése is lesz, hogy a köznyelvi kiejtésében is általánossá tegye a javasolt formát.

Azt azonban nem állíthatjuk, hogy minden ejtésmódbeli változás a beszélt nyelvből indul ki, mert vannak vizuális eredetű jelenségek is. Ilyenkor többnyire négyfokú relációról van szó: szabályzaton kívüli (esetleg idegen eredetű) írásszokásból lesz magyar ejtésszokás, abból magyar írásszabály, majd annak révén általános ejtésmód a köznyelvben. Ha elfogadja a közízlés. Mert van úgy, hogy nem fogadja el, s az írásszabályt kell visszaváltoztatni.

Az írásmódbeli jelenségeknek azonban, mint már láttuk is, csak egy része függ össze a kiejtéssel.

A többnyelvű területeken az anyanyelvi problémákon belül az írásmód életjelenségei is sajátosak. Ezt a kérdést Lőrincze Lajos közvetve érinti Emberközpontú nyelvművelés című könyvében. Szerinte, ami a homogén nyelvterületen munka, fáradság, céltudatosság, sőt igyekezet nélkül is előrébb viszi az egyén anyanyelvi készségét, az nincs minden együtt élő nyelv szempontjából ugyanúgy megadva a többnyelvű területen. Nincsenek teljes mértékben megadva az anyanyelvi életföltételek az olyan nyelvek számára, melyeket a helybeli lakosságnak csak szűkebb rétege beszél. S mondhatjuk, ugyanez vonatkozik az írásmódra is.

"Közösségben él a nyelv" - figyelmeztet Lőrincze az alapigazságra, minthogy a nyelv létrehozója is a közösség volt minden társadalom kezdeti stádiumában. Nagyobb nyelvközösség élő kapcsolatai nélkül nincs sokoldalú szükség az anyanyelvre, mert a nyelvközösség termeli ki a kommunikációs szükségletet s nagyobbbrészt a kommunikációs megoldásokat is.

A spontán nyelvi szükségesség pótolása nem könnyű föladat; tisztán nyelvművelő úton megoldani nem is lehet, és föltétele főleg nem anyagi természetű. Legalábbis nem olyan nyelvműveléssel, mely pusztán a meghibásodott nyelvet akarja "megfoltozni".

A kommunikáció zavara (állapítja meg Lőrincze Lajos) vagy a nyelvben van, vagy a beszélőben, illetve a hallgató emberben. A nyelvművelésnek is mindhárom tényezőt meg kell vizsgálnia: a beszédet, hogy mit hogyan jelöl, hogyan különböztet meg; továbbá a beszélőt és a hallgatót, hogy kölcsönösen ismerik-e s jól alkalmazzák-e a nyelvi jelölés szabályait. Lényegében ugyanez vonatkozik az írott nyelvre is, sőt azon belül az írásmódra is, ill. az írott nyelv használóira. És ezekhez tegyük hozzá negyedik tényezőként a nyelvi életföltételek szemmel tartásának

szükségességét. Ez utóbbiak társadalmi föltételek, és többnyelvű területen is csak a társadalom egységében vizsgálhatók és módosíthatók.

A nyelvnek mint jelölő rendszernek a vizsgálás összetett és hosszan tartó szakföladat. Elsietve, felszínesen nem szabad s nem lehet döntenünk arról, hogy pl. az írásmódban mely szabályok érvényesek, melyek hiányoznak. Szabályt alkotni szakavatottan is csak körültekintéssel érdemes, a meglevők pontos ismeretében, nyelvünk szellemének megfelelően. A köznyelv egysége megköveteli, hogy amire már van írásszabályunk, arra ne keressünk még egyet akkor se, ha szűkebb területünkön az a meglevő szabály jelenleg ismeretlen.

Többnyelvű területen objektív okokból nem mindig megvalósítható, hogy az író-olvasó embernek a tárgyismerettel együtt adjuk meg az anyanyelvi ismereteket is, mert számos dolgot nem anyanyelvünkön tanulunk meg vagy olvasunk el, anyanyelvünkön látunk vagy végzünk. Ezért (bár nemcsak ezért) az íráskészség fejlesztéséből, az írásmódbeli jártasságból s közoktatásban is, a fölnőttképzésben is minél magasabb fokú és minél sokoldalúbb helyesírási készség elsajátíttatására kell törekednünk. Nemcsak azért, mert diákjaink a szakképesítésüket általában már nem anyanyelvükön szerzik meg, hanem mert még az egynyelvű társadalomban is anyanyelviileg elő kell készíteni az egyént arra, hogy majd írásban is megértse és használni tudja a magasabb szintű társadalmi és szakmai fogalmakat. Ez pedig fokozott igénye az önigazgatási rendszerű társadalomnak.

Ha a komplett egyéni és társadalmi lét viszonylag ép megértésére és kifejezésére gondolunk, akkor a többnyelvű közegben élő emberre különösen érvényes az alapos íráskészségbeli fölkészítés szükségessége, mert az ilyen egyén spontánul, "menet közben" nem sokat szedhet föl anyanyelvének hibátlan gyarapítására. Lehetőleg előzőleg kell képessé tenni arra, hogy majd önállóan tudja föltalálni magát: továbbfejlesztteni anyanyelvi képességét, melyet a közoktatás eleve nem fejezhetett be. Fontos, hogy nyelviileg sokrétűen fogjuk föl a nyelvművelő tevékenységet, de sohasem múkedvelően.

Írott nyelvünkön nemcsak azt a készséget értjük, ahogyan írunk, hanem azt is, amellyel az írást elolvassuk, azaz megértjük. Az írott nyelv jobb funkcionálásához tehát a nagyközönség íráskészségének általános növelése szükséges. Ezzel a készséggel tudatosan kell törödnünk, mert ellenkező esetben írott nyelvünk elparlagiasodhat annyira, hogy nem tudjuk majd hitelesen leírni a közölnivalónkat, illetve a jól leírt szövegből sem leszünk képesek megérteni a nekünk szánt gondolatokat, sorozatosan félreértjük, s ösztönösen is egy másik nyelv felé fordulunk, melyet érthetőbbnek vélünk.

Amíg nem leszünk képesek megfelelően fölismerni és megláttatni, hogy közönségünk minden korosztályának valóban érdekében áll a helyesírási készség teljesebb elsajátítása és állandó gondozása, addig ez a törekvésünk nem is járhat igazi sikerrel. A megfelelő írástudás hiányát a lakosság szélesebb rétegeire vonatkoztatom. Egy nyelv életében ugyanis a döntő szerepet nem a kevesek kultúrája játssza, hanem a tömegeké. Mindannyiunk nyelvkészségére erősen kihat, hogy hogyan ír és beszél a többség. A sajtóban, a tévében, értekezleten, iskolában, utcán stb.

Maradjunk még egy-két szóra Lőrincze alapgondolatánál! Szerinte az emberközpontú, vagyis a korszerű nyelvművelés nem tárgyában, hanem főleg módszerében különbözik a korábbitól: szintén a hibákra mutat rá, de úgy, hogy előbb a helyes formát mint rendszerelemet bemutatja, s azt szemlélteti a hibátlan példával, majd ezt összeveti a hibással.

Nekünk az emberközpontúságot mint célt és tartalmat kell szem előtt tartanunk a nyelvművelés legtöbb mozzanatában; tehát elsősorban ne a nyelvet akarjuk védeni, fejleszteni, hanem a nyelvet használó emberi közösség számára tegyük minél könnyebbé, teljesebbé a kommunikációt.

Ebből többek között az is következik, hogy a nyelvben a régi megőrzését vagy elvesztését, az új terjesztését vagy elmarasztalását, az idegen elemek átvételét vagy tudatos kerülését ennek az összetett koncepciónak rendeljük alá.

És az is következik belőle, hogy munkakörünktől függően különböző mértékben lehet szükségünk a helyesírási készségekre. Kétségtelen, hogy aktívabb tájékozottságot igényel annak a munkája, aki hivatásszerűen foglalkozik írással. Az írónak, újságírónak, politikusnak, közéleti dolgozónak, a szakembernek, ha ír, elsődlegesen áll érdekében, hogy jól ismerje a helyesírás szabályait, azaz hogy lehetőleg maga döntsön esetenként a szövegének írásmódjáról, ne helyette a lektor vagy más. Aki ugyanis írásban akar közölni valamit, az maga ismeri legpontosabban a közölnivalóját, annak pedig elválaszthatatlan része az írásmód. Fontos, hogy a fogalmazó maga ismerje az alkalmazható írásszabály kódértékét. Beavatkozásával a lektor a legjobb szándéka ellenére is meghamisíthatja a mondanivalót, illetve be nem avatkozásával hamisnak hagyja a gyöngye ortográfiájú írást. Ebben is megnyilvánul a kommunikáló ember érdeke.

"A nyelvművelés célja, tartalma nem örök és változatlan, hanem idő és hely függvénye: mindig az adott társadalom szükségletei határozzák meg legidősebb feladatait" – írja Lőrincze Lajos, a mai magyar nyelvművelés vezéralakja Emberközpontú nyelvművelés című munkájának első mondatában.

A fenti idézetből az következik, hogy az egységes magyar nyelv és magyar írásmód gondozását szolgáló *sajátos* tennivalókat, ezek elveit, konkrét tartalmát és módszereit nekünk magunknak kell megfogalmaznunk a jugoszláv társadalom mai szükségleteinek és föltételeinek megfelelően, az itt élő magyarság társadalmi és egyéni érvényesülésének céljából.

Természetesen az egységes és teljes magyar nyelvről van szó, azon belül is az egységes magyar írásmódról, s így a helyi tennivalók nemcsak sajátos föladatokból állnak, sőt elsősorban csak a föladatok megoldásának módja lehet sajátos. Hiszen az írásmód minden részkérdése csak az egyetlen szabályrendszer keretében oldható meg. Tehát az is, ami jelenleg még nincs benne. Ez következik a nyelvi rendszerűség alaptételéből.

Az írott nyelv leírandó jelenségtípusai az egységes magyar nyelvben többnyire közösek, de jelentős mértékben sajátosak is: helyhez, szakterülethez, témakörhöz kötődnek. Innen adódik, hogy a jugoszláviai magyarság írásproblémáinak egy kis, de nem jelentéktelen részét kizárólag a jugoszláv közösségi élet veti föl, s elsősorban ez igényli a megoldásukat.

De a megoldás általános magyar érdek is. Pl. a mi öngazgatásunkról, gazdasági életünkéről Jugoszlávián kívül is, tehát Magyarországon is csak az itteni fogalmak nyelvi és írásmódbeli megoldásai alapján szólhatnak.

De nem mindegy, hogy mit értünk a helyesírási sajátosságokon. Nem eltérést értünk, nem más elveket. Ellenkezőleg a magyar ortográfia egységének szilárdítását olyan részletkérdések kidolgozásával és összehangolásával, melyek elhanyagolása éppen ezt az egységet bontaná meg. Mert ezek a jelenségtípusok a gyakorlatban akkor is szerepelni fognak, ha megoldatlan marad az írásmódjuk. Csakhogy várhatólag rosszul szerepelnek.

A sajátosságok tehát adva vannak, és nem tetszőleges, hogy foglalkozunk-e velük. Létezésüket bizonyítja az esetek sokasága, amikor írásproblémánkra hasztalan keresünk választ az akadémiai szabályzatban. Csakhogy tragikus lenne ezekre leszűkítenünk az ismeretterjesztés, illetve problémamegoldás teendőit Jugoszláviában. Mert közösségi és egyedi életünk mindennapjaiban főleg nem a sajátosságok okoznak gondot.

Mindenesetre tény, hogy a társadalom (mégpedig bármelyik, ahol írott nyelv létezik) nemcsak igényli az írásmódbeli kérdések megoldását, hanem föltétlenül meg is oldja őket - jól vagy rosszul. Ez azonban nekünk nem mindegy. Nem mindegy nemcsak az elvont nyelvhelyesség szemszögéből, hanem a társadalom funkcionálása szempontjából még kevésbé.

És végül szóljunk a közöny vagy ellenszenv háttéréről egy-két szót!

Azt hiszem, az egyéneken tapasztalható közöny vagy ellenszenv elsősorban a helyesírás mibenlétiének nem ismeréséből ered, közvetve pedig talán a valamikori iskolai nevelés téves hagyományaiból, ill. mulasztásaiból. Ez a közöny és ellenszenv a helyesírás iránt nem is a műveltségbeli alsóbb rétegekben jelentkezik enyhe társadalmi tünetként, hanem a műveltebb rétegek ilyen irányú negatív reagálása a szembetűnő. (Természetesen itt sem erősen, mert akkor a mostani rendezvényre sem kerülhetett volna sor.) Az említett magatartás hol az írásmód lebecsülésében nyilvánul meg, hol a megismerés előtt való elzárkózásban - de a kettő lényegében ugyanaz. Ilyesmit tapasztalhatunk a szakmailag részben avatott körökben is.

Tévhitnek élnek a helyesírás egészéről is mint a nyelvhelyesség számos kérdéséről. Tévhit és közöny vagy lenézés, ami jellemzően átesap néha a dilettáns tudálékosságba. De ez a tünet nyilván többé-kevésbé jellemzője minden írástudó emberi közösségnek.

Másrészt olyan tévhit is akadályozza az íráskultúra térhódítását, hogy ez az írásrendszer megtanulhatatlan, a magyar a legnehezebb stb. Ennek egyik oka lehet az írott magyar nyelv színvonala a társadalmunkban. Természetesen nem a sajtóra vagy a könyvkiadásra gondolok (ezekről más előadások fognak szólni), hanem az írott nyelv félhivatásos, de nem kevésbé fontos területére.

Arra gondolok, hogy pl. a magyarul tanító fizikatanár, aki kiválóan ismeri szaktárgyát és jó pedagógus, írott anyanyelvének használatában bátor-talan és járatlan. S ennek részben oka, részben következménye, hogy nem anyanyelvén írja meg pl. a szakaktíva jegyzőkönyveit, a jelentések öngazgatási tevékenységéről (úgy érzi, nem is tudná megírni), esetleg a módszeres egységet sem tudná anyanyelvén beírni, táblaszövege pedig

gyöngye és ellenőrizhetetlen. De méginkább így van a termelés és a közigazgatás számos területén. Egyszóval: írott köznyelvünk a többnyelvűség közegében objektív nehézségek folytán nem éli, nem is élheti teljes életét.

Ahol viszont nálunk mégis kialakul valami fokon az írott kétnyelvűség, s amennyire kialakul, ott az írásmódbeli alkalmi megoldásokat nem könnyíti meg társadalmilag kiforrott, egységes gyakorlat, hanem rögtönzés, egyéni és egyedi megoldás tölti be ezt a szerepet – gyakran viszonylag mégis jól (ezt Szabadkán tapasztaltam, de így lehet Kanizsán, Topolyán, Zentán is), legtöbbször s legtöbb helyen azonban dilettáns szinten.

Ha számba vesszük, hogy mi mindent olvasunk anyanyelvünkön, s mit nem – mialatt kezünkben megfordul szépirodalom, újság, szakkönyv, tankönyv, levél, számla, menetjegy, nyaralási prospektus, használati utasítás, hivatali értesítés stb. –, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy anyanyelvi olvasótevékenységünk társadalmilag többé-kevésbé csonka, írótevékenységünk még inkább. Ahhoz tehát, hogy helyesírási készségünk mégis sokoldalúvá váljon, viszonylag egészze, ahhoz bizonyára az kell mindenekelőtt, hogy valami módon pótoljuk az írott nyelv és az írásmód életfeltételeit. A helyesírás mint írásrendszer ugyanis nyilván csak egészében töltheti be jól a szerepét. Rendszerösszefüggései révén csak egészben válhat könnyen funkcionáló készségünké.

A pótlásra bizonyára több módot kellene találnunk egyidejűleg: a közoktatásban, a könyvkiadásban, a sajtóban, sőt akár a tévében is. Természetesen más-más formában, más-más típusú részfeladatot végezve.

Most pedig összefoglalás helyett megpróbálok kiemelni beszámolómból néhány mozzanatot és szempontot.

1. Többnyelvű társadalom vagyunk.

2. A magyar helyesírás ügye nálunk főleg a lektorok dolga a sajtóban, és a magyartanároké az általános iskolában –de lényegében mostohagyerek.

3. A helyesírás az írott nyelvnek létrehozója és megtestesítője. Többnyelvű társadalmunkban a magyar, szlovák, román, ruszin írott nyelv nem terjedhet ki a társadalmi lét minden részletére, ezért anyanyelvi készségként ritkábban jut el a tudatunk alá.

Sőt: szükség van a helyesírás tudatos ismeretére, általában a párhuzamos íráskészség tudatosítására, mert öt- vagy hétéves kortól kezdve mindenki tanul másik nyelvet s tanulja írásrendszerét is. S mert a szerbhorvát írott nyelv sokoldalúan és ellensúlyozatlanul hat nyelvérzékünkre. Azaz szükség van az írásrendszer összevetésére.

4. A kétnyelvű írásbeliség általában nem táplálkozhat országosan kiforrott gyakorlatból, hanem jobbra helyi fordításból ered, gyakran alkalmi és egyéni megoldások útján.

5. Nemcsak az a kérdés társadalmi szempontból, hogy helyesírási ismeretekből mennyit ad meg az általános iskola magyar tagozata, vagy mennyit alkalmaz a magyar nyelvű sajtó, hanem hogy a végzett diák mennyit használja ezeket az ismereteket írásra, olvasásra a mindennapi életben. Használja-e egyáltalán? Képes-e a szerzett tudással könnyen boldogulni az általános iskola utáni körülmények között, amikor általában részlegesen vagy egészen átvált egy másik nyelvre?

6. Ami vonatkozik e tekintetben az egynyelvű társadalomra, az mégis valamennyire vonatkozik a többnyelvűre is. A többnyelvű társadalom egésze is részt vesz az egyes nyelvek életének figyelemmel kísérésében, gondolkozásában, ill. gondoztatásában, anyagi támogatásában.

7. Nagyközönségünk csak olyan írásrendszert fogadhat el gyakorlatilag, melyre alkalmassá tette a társadalom. S csak annyit, amennyinek a használatára alkalma nyílik. Csak akkor vehet át valamit, ha azt sajátosan megfelelő kézikönyvekben tolmácsolva kapja. Ugyanis a társadalomnak az írást terjesztő és fönntartó közegnek a beleegyezése kell ahhoz, hogy egy-egy írásszabály a gyakorlatban is érvényesüljön, szokássá váljon, miként ahhoz is, hogy egy nem kívánt szokás ne terjedjen el, ill. megszűnjön.

Végül megemlítem, milyen teendők eredhetnének az eddig elhangzott fejtegetésből.

I. Szükségesnek tartanám elvben meghatározni, körvonalazni és összegyűjteni azokat a nyelvi-helyesírási problémákat, melyek társadalmunk többnyelvűségéből erednek, valamint megvitatni és meghatározni az ebből eredő tennivalókat az elkövetkező tíz év alatt.

II. Szükségesnek tartanám folyamatosan összegyűjteni azokat a nyelvi jelenségeket, amelyek társadalmunk önigazgató és egyéb jellegéből eredően sajátos írásproblémákat okozhatnak. Ezeket a jelenségeket időnként rendszerezni kellene, írásbeli megoldásukat minél magasabb szakmai szinten megvitatni és szabályzattal összehangolni.

III. Szükségesnek tartanám a szabályzat anyagának rendszerszerű feldolgozását többféle célszerű kézikönyvben a közoktatás és a nagyközönség számára – magyarázattal és minél több jugoszláviai példával.

IV. Célszerű lenne beszerezni és általánosan terjesztetni az olyan kiadványokat (ideértve a szabályzatot is), melyek az írásrendszer elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak.

V. Célszerű lenne magyar-szerbhorvát összevetést végezni a két nyelv helyesírási rendszerében, s ennek eredményeit közzétenni, illetve ismertetni a magyar tagozatok anyanyelvi és szerbhorvát nyelvi óráin tanító tanárokkal.

VI. Pedagógusok, lektorok és korrektorok számára időnként rövid szemináriumot kellene szervezni a szabályzat egy-egy fejezetének feldolgozásával és a résztvevők vitájával.

VII. Időnként át kellene fésülni helyesírási szempontból is a Magyar Szó és a hetilapok egy-egy számát, és ennek eredményét megbeszélni a lapok munkatársaival.

VIII. Az újításokat elsősorban a szakkaderek körében kellene kiemelve tudatosítani: magyartanárokra, lektorokra és korrektorokra gondolok.